# Valki László
# Egy eszme anyagi erővé válik
# Neokonok a hidegháború utáni világrendről

Amikor véget ért a hidegháború, szinte minden nyugati politológus kifejtette a nézeteit arról, hogy mi következik majd ezután. Sokan óvatosan fogalmaztak, mert jól emlékeztek arra, hogy korábban egyiküknek sem sikerült megjósolnia a szovjet típusú kommunista rendszer bukását, a „külső" és „belső" szovjet birodalom békés felbomlását és általában a hidegháború befejeződését.[1] Tele voltak aggodalommal, hogy az áttekinthető és kiszámítható magatartást eredményező bipoláris rendszer megszűnése után túlságosan is bonyolult nemzetközi viszonyok jönnek létre a világon. Attól tartottak, hogy a szovjet csapatok kivonása után Közép-Európában ismét feléled a nacionalizmus, vitatottá válnak a nemzetközi határok és a közép-európai országok újra egymásnak esnek, hiszen a térségben nem lesz többé olyan fegyelmező erő, amely korábban az ilyen fejleményeket lehetetlenné tette. Az egyik neves amerikai elemző 1990-ben egyenesen a „hipernacionalizmus" kialakulásának a veszélyéről írt. Példaként a hosszabb történelmi múltra visszatekintő magyar-román konfliktusra utalt, amely a jövőben szerinte a két ország között könnyen háborúhoz vezethet.[2] Egy másik elemző szintén a román-magyar határokat féltette. Szerinte azoknak az államoknak, amelyeknek esetleg irredenta etnikai igényeik támadhatnak szomszédjaikkal szemben, katonailag nem szabad nagyon megerősödniük. A két bécsi döntésre emlékezve ő is a magyar-román viszony történetét idézte fel.[3] Ezek a jóslatok szerencsére nem váltak valóra, de csak a két említett ország közötti viszonyban. Míg a magyar és a román haderők vezetése között közvetlenül a Ceausescu-rezsim megdöntése után meglepően jó kapcsolat alakult ki, addig nem sokkal messzebb, a jugoszláv föderációban élő népek véres és kegyetlen háborúkba kezdtek egymás ellen.

Jóslatokat természetesen nem csupán a közép-európai országok között esetleg kialakuló konfliktusokkal, hanem a szuperhatalmak várható magatartásával kapcsolatban is megfogalmaztak. Ami Oroszországot illeti, többnyire arra a következtetésre jutottak, hogy az a közeljövőben semmiféle fenyegetést nem jelenthet Közép-Európára vagy a Nyugatra nézve. Az orosz politikai osztály ugyanis, mondták, eleinte saját politikai és gazdasági rendszerének konszolidálásával lesz elfoglalva. Többen azonban úgy vélték, hogy az orosz expanzionista, birodalmi törekvések a távolabbi jövőben újból a felszínre törhetnek, a Nyugatnak tehát ezután sem lenne szabad levennie a szemét az ottani folyamatokról. Különösen arra figyelemmel, hogy a

[1] Lásd John Lewis Gaddis: International Relations Theory and the End of the Cold War. *International Security*, Vol. 17, No. 3, Winter 1992/93, 5. és köv. o.

[2] John J. Mearsheimer: Back to the Future: Instability In Europe After the Cold War. *International Security*, Vol. 15, No. 1, Summer 1990. 6. o.

[3] Jack Snyder: Averting Anarchy In the New Europe. *International Security*, Vol. 14. No. 4., Spring 1990. 33. o.

megelőző évtizedek bipoláris rendszerének legfontosabb tartópillére, a kölcsönös nukleáris elrettentést szavatoló, hatalmas rakétaarzenál megmaradt.

Ami az Egyesült Államoknak mint szuperhatalomnak a hidegháború utáni helyzetét és szerepét illeti, az elemzők többségének jóslatai szerint a merev bipoláris rendszer megszűnése után valamilyen laza nemzetközi rend jön létre, amelyben Amerika nem feltétlenül játszik majd hegemón szerepet.[4] Egyébként is, állították, a bipolaritás valójában viszonylagos fogalom, mivel csak ellentétes pólusok létezése esetén használható. Ha az egyik pólus megszűnik, a másik sem marad fenn. Az a „táboron belüli" fegyelem, amely a hidegháború évtizedeiben jellemezte a nemzetközi rendet, nem őrizhető meg. A demokrata párti elemzők szerint Amerika az 1989-es világtörténelmi változásokat követően nem szuperhatalomként, hanem csupán nagyhatalomként marad fenn, mivel akaratát nem lesz képes rákényszeríteni a középhatalmakra, sőt a kisebb államokra sem. Brzezinski például úgy vélte, hogy az Egyesült Államok „a hatalom polarizációja következtében bizonyos túlsúlyra tett szert a világszínpadon", de szerinte ez „a gazdasági hatalom és a politikai pluralitás sokkal szétszórtabb állapotában" valósul meg, mint amelyet egy hegemón szerep eljátszása megkívánna.[5]

*

Brzezinskiék a világtörténelmi változások idején még csak arról bocsátkoztak jóslásokba, hogy milyen nemzetközi viszonyok jellemzik majd a poszt-bipoláris korszakot. Korainak tartották volna valamilyen követendő stratégiának a felvázolását a washingtoni adminisztráció számára, és egyébként sem ők voltak kormányon. De nem tértek el lényegileg ettől a felfogástól a republikánusok sem. Az idősebb Bush által vezetett adminisztráció nem tűzött ki maga elé világmegváltó célokat, hiszen éppen elérte a világ átalakulását. Inkább arra összpontosította a figyelmét, hogy „fenntarthatóvá" tegye a bekövetkezett változásokat. Ehhez elsőrangú eszközként szolgált, hogy – európai szövetségeseivel szorosan együttműködve – úgy fejezte be a hidegháborút, hogy nem nyilvánította vesztesnek Oroszországot. „A hidegháború – jellemezte a helyzetet Brzezinski – langyos békével ért véget… Senki sem kapitulált, ... mind a győztesek, mind a vesztesek érdekeltek voltak abban, hogy homályban hagyják a győzelem tényét."[6] Ezzel lehetővé tették, hogy Moszkva arca megőrzésével vészelje át e számára nehéz időket. Bushék nem akarták, hogy az orosz vezetés ismét szembe kerüljön a Nyugattal. Némi leegyszerűsítéssel arra törekedtek, hogy ne ismétlődjön meg a Versailles-szindróma. Az idősebb Bush által vezetett republikánus amerikai kormányzat tehát még emlékezett arra, hogy mi történt a 20. század első kilenc évtizedében, és ennek megfelelően alakította külpolitikáját. Ugyanez jellemezte az európai politikai vezetők felfogását is, legalábbis ami az orosz relációt illeti. (A franciák és a britek – ugyancsak történelmi emlékeik alapján – már nem nézték igazán jó

[4] Joseph Nye: What New World Order? *Foreign Affai*rs, Vol. 71, No. 2, Spring 1992. 87-88. o.

[5] Zbigniew Brzezinski: The Consequences of the End of the Cold War for International Security. *Adelphi Papers*, No. 265, Winter 1990/91, Part I. 4. o.

[6] Uo.

szemmel Németország újraegyesítését, és megpróbálták azt késleltetni, esetleg meg is akadályozni.)

A Bush-adminisztrációnak még a nagy változások idején, 1990 nyarán azzal a súlyos kihívással kellett szembenéznie, hogy Szaddám Huszein lerohanta Kuvaitot. Az iraki csapatok legyőzése és visszaverése jelentős katonai előkészületeket és diplomáciai erőfeszítéseket követelt Washingtontól, hiszen meg kellett szerveznie a Szaddám elleni, több arab állam részvételével megindított nemzetközi koalíciós hadműveleteket is. Az adminisztráció – mindvégig a multilateralizmus kategóriáiban gondolkodva – mintaszerűen oldotta meg a feladatot. A megszálló csapatokat 1991 elején kiverték Kuvaitból, majd iraki földön is folytatták megsemmisítésüket. Ekkor az idősebb Bush nagy bölcsességről tett tanúbizonyságot. Jóllehet néhány hét múlva a koalíciós erők és Bagdad között már gyakorlatilag nem voltak ellenséges csapatok, az elnök befejezettnek nyilvánította a hadműveleteket, majd – a Biztonsági Tanács elé terjesztett, átfogó szankciós határozatok elfogadása után – kivonta egységeit az országból. A döntést az elnök és nemzetbiztonsági tanácsadója, Brent Scowcroft néhány évvel később a következő, utóbb látnokinak bizonyuló szavakkal így magyarázta: „Irak elfoglalása kiszámíthatatlan emberi és politikai veszteségekkel járt volna. Kénytelenek lettünk volna elfoglalni Bagdadot és átvenni a hatalmat Irakban. A koalíció összeomlott volna, az arabok felháborodva elhagyják [a koalíciót], és mások követik őket... Ha folytattuk volna az inváziót, az Egyesült Államok most megszálló hatalom lenne egy elkeseredetten ellenséges országban."[7] Apa és fia némelykor igen eltérően látja a világot.

*

Mindezzel teljesen azonos időben azonban megjelentek a színen a neokonzervatív eszméket hirdető elemzők és politikusok is. Ők nem jóslatokat fogalmaztak meg a bipoláris rend megszűnése utáni helyzetről, hanem az Amerika által feltétlenül követendő stratégiát. A neokonok örömmel konstatálták, hogy a változások után egyedüli szuperhatalom maradt a világon, az Egyesült Államok. Valóban, Amerika a világ legnagyobb hagyományos haderejével rendelkezett, ráadásul olyannal, amelyet a Föld bármely térségében sikeresen be tudott vetni. Erre egyetlen más hatalom sem volt képes. *„Power projection"* képessége ugyan a franciáknak és a briteknek is volt, ők azonban csak kisebb műveleteket tudtak végrehajtani (az előbbiek például Csádban vagy az utóbbiak a Falkland-szigeteken). A Szovjetunió ugyan a hidegháborús korszakban támogatott más kontinenseken folytatott, többnyire felszabadítónak nevezett háborúkat, közvetlen szovjet részvételre azonban – leszámítva a katasztrofális következményekkel járó afganisztáni beavatkozást – sehol sem került sor. Moszkva annak idején elsősorban azzal gyakorolt közvetlen fenyegetést a nyugati világra, hogy feltűnően nagy hagyományos fegyveres erőket állomásoztatott Európában, amelyeket azonban más kontinensekre már nem lett volna képes telepíteni.

[7] George H. W. Bush, Brent Scowcroft: Why We Didn't Remove Saddam. *Time*, 1998. március 2., 31. o.

A neokonok mindebből azt a következtetést vonták le, hogy a világ nem multipolárissá, hanem unipolárissá változott, és az egyetlen pólust éppen Amerika képezi. Az Egyesült Államok szerintük a Szovjetunió felbomlása után már szinte mindent megtehet, amit akar. Az idők folyamán ugyan mind szorosabbá az államok közötti kölcsönös gazdasági és műszaki függések, ezzel azonban a neokonok nem törődtek. Felfogásuk szerint ugyanis a nemzetközi kapcsolatokban mindig a hatalom és a katonai erő játssza a meghatározó szerepet. Azt állították, hogy az új, egypólusú világban az Egyesült Államoknak – ha érdekei úgy kívánják – nem szabad többé visszariadnia az erő használatától.

Az első neokon fecske egy ismert publicista, Charles Krauthammer volt, aki 1990-ben beszédes című tanulmányt *(The Unipolar Moment)* jelentetett meg.[8] A szerző ebben kifejtette, hogy Amerika immár az egyetlen szuperhatalom a Földön, hiszen katonai értelemben sem Japán, sem Németország, sem az Európai Közösség nem képes őt ellensúlyozni. A gazdasági hatalmat ugyanis, jegyezte meg, nem lehet katonaivá konvertálni. Szerinte a hidegháború után nem csökkent a háborúk kitörésének az esélye, hiszen az új stratégiai környezetben fenyegető tényezőként jelentek meg azok a kisebb államok, amelyeknek tömegpusztító fegyvereik vannak. Így az új világrendben a közfelfogással ellentétben növekszik a háborús veszély, és az Egyesült Államoknak ennek megfelelően kellene formálnia kül- és biztonságpolitikáját is. A publicista szerint tehát a fő ellenfél ugyan eltűnt a színről, Amerikának azonban nem lenne szabad csökkentenie katonai kiadásait.

A neokonok ekkor már másodízben hallatták a hangjukat az amerikai politikában. Az általuk képviselt szellemi áramlat már a hatvanas évek második, illetve a hetvenes évek első felében kibontakozott. Egyes, neokonzervatívnak akkor még nem nevezett republikánus politikusok és elemzők szembeszálltak a New Deal és a kapitalizmus szociális reformjának eszmevilágával, a nemzetközi kapcsolatokban pedig a multilateralista felfogással. Első győzelmüket az 1964-es választásokon érték el, amikor a republikánusok elnökjelöltségét az ultrakonzervatív Barry Goldwater szenátor szerezte meg. Az ezt követő években – részben a vietnami háború elleni tiltakozás következményeként – egy „új baloldali" mozgalom is kibontakozott Amerikában. Ezek az 1970-es évek elején felbomlottak vagy meggyengültek, kialakulóban volt viszont egy „új jobboldal", amely – a libertarianizmustól a rasszista fundamentalizmusig – a legkülönbözőbb politikai filozófiákból táplálkozott. Az új jobboldal gondolkodásmódját a vallásos eszmerendszerhez való kötődés jellemezte. Az istenhit politikai tényezővé válásában nagy szerepet játszottak az evangelizáló mozgalmak, különösen a *Moral Majority* néven létrejött csoportosulás. Az új jobboldali gondolkodást gazdasági téren a neoklasszikus közgazdasági doktrínák újjáéledése jellemezte. Vezető képviselőik, Friedrich Hayek és Milton Friedman azt hirdették, hogy az állami beavatkozás ártalmas a nemzetgazdaságra. Ez a szellemi áramlat szemben állt a pluralizmussal, a konszenzuskeresés követelményével, az ideológiamentességgel, viszont nagyon pártolta a vallás és a család előtérbe helyezését.

A neokonzervatív jelzőt először egy egykori neves szociáldemokrata szociológus, Michael Harrington alkalmazta azokra a jobboldali értelmiségiekre, akik korábban

[8] Charles Krauthammer: The Unipolar Moment. *Foreign Affairs*, Vol. 70, No. 1, Winter 1990/1991, 23-33. o.

baloldaliak, sőt helyenként radikálisok (például trockisták) voltak, később azonban konzervatívvá váltak. Gondolataikat többen az ókori görög filozófiából merítették, így mindenekelőtt a rendkívül elitista nézeteket megfogalmazó Leo Strauss.[9] A Németországból emigrált filozófus szerint a bölcseknek el kell rejteniük nézeteiket, hogy megkíméljék a nép érzéseit, és védjék az elitet az elégedetlenségtől. A nemes hazugságok a vulgáris többségtől védik a felsőbbrendű keveseket. Platónra és Nietzschére hivatkozva Strauss úgy vélte, hogy a tudatlan tömegek nem lehetnek érettek a szabadságra és az igazságra. Osztotta Platónnak azt a nézetét, mely szerint az igazságszolgáltatás az erősebbek érdekeit szolgálja, azokét, akik megalkotják a szabályokat, és a maguk érdekében érvényesítik őket. Szerinte bármi legitimnek tekinthető, ami a tömegeket magával tudja ragadni. A filozófus gondolatai igen nagy hatással voltak azokra az amerikai értelmiségiekre – Irving Kristolra és fiára, William Kristolra, Robert Kaganre meg a többiekre –, akik kidolgozták és gyakorlatban is alkalmazni kezdték a neokon politikai eszméket. Írásaik többnyire a *Public Interest*, a *Commentary*, a *National Interest* és a *Weekly Standard* folyóiratokban jelentek meg. Cikkeik kevés filozofikus fejtegetést, annál több konkrét politikai eszmefuttatást tartalmaztak. Lényegében ez a csoport gondoskodott arról, hogy az eszme a kilencvenes évek legvégén valóban anyagi erővé váljon.

A „gyakorlatban" tevékenykedő neokon értelmiségiek az 1981 és 1989 között hatalmon volt Reagan-kormányban szolgáltak. Közülük többen a Demokrata Pártból érkeztek, mint például a Sátánnak *(Prince of Darkness)* elkeresztelt Richard Perle védelmi miniszterhelyettes, a hidegháborús gondolkodásmód talán legjellegzetesebb képviselője. Reagan nevéhez, mint emlékezetes, az amerikai hadikiadások jelentékeny megnövelése és csillagháborús tervek (SDI) meghirdetése fűződött, amivel új korszak kezdődött az amerikai katonapolitika és a hadigazdaság történetében. Nyilvánvaló volt, hogy a hidegháborús fegyverkezési verseny eme újabb fordulójának meghirdetése a szovjet gazdaság kimerítésére irányul. A legtöbb elemző utóbb kézenfekvőnek tekintette azt a tételt, miszerint Reagan politikája vezetett a szovjet gazdaság kimerüléséhez és a birodalom összeomlásához. Más szóval sikeresnek bizonyult. A legvalószínűbb azonban, hogy a szovjethatalom – némelykor a szó szoros értelmében vett – haldoklásának és felbomlásának elsődleges oka végül is magának a rendszernek a természetében rejlett.

*

Nem a neokonokon múlott, hogy Reagan után a gazdag nemzetközi tapasztalatokkal rendelkező, pragmatikus gondolkodású idősebb Bush más kül- és belpolitikát folytatott, mint elődje. Mint később kiderült, egy neokon szakértői csoport a Pentagonban – közvetlenül a berlini fal ledöntését követően és egy teljes esztendővel Krauthammer cikkének megjelenése előtt – rögtön hozzálátott a hidegháború után

[9] Lásd Kajtár Gábor**:** A neokonzervatív gondolkodás alapjai és hatásuk napjaink amerikai Irak-politikájára. *Kül-Világ*, 2004. 1. sz. www.kul-vilag.hu.

követendő amerikai stratégiai alternatívák felvázolásához.[10] A neokonok elsősorban attól tartottak, hogy az akkor még demokrata többségű kongresszus csökkenteni fogja a védelmi kiadásokat, és úgy dönt, hogy vissza kell vonni az amerikai csapatokat Európából. Ezért a munkacsoport arra tett javaslatot, hogy az Egyesült Államok haderőit a hidegháború után olyan szinten tartsák, hogy azzal soha, senki se rivalizálhasson. Dick Cheney akkori védelmi miniszter rokonszenvezett ezekkel az elképzelésekkel, amelyek azonban egyelőre nem valósultak meg, mert a kormányzat figyelmét elterelte az éppen akkor kitört első öbölháború.

Ennek befejezése után aztán a Pentagonban ismét hozzáláttak a stratégiai tervezéshez. Egy – részben azonos összeállítású – munkacsoport a Bush-kormányzat utolsó évében, 1992-ben újabb javaslatokat tett le az asztalra. A *Védelmi tervezési irányelvek* címet viselő dokumentum tervezetét az a neokonzervatív Paul Wolfowitz és Lewis „Scooter" Libby jegyezte, aki az akkori (és a későbbi) republikánus adminisztrációban a legtöbbet tette a hegemonisztikus eszmék valóra váltása érdekében. Az előbbi a Pentagon harmadik embere, az utóbbi pedig annak közvetlen munkatársa volt. A dokumentum – mint az utóbb kiderült – minden olyan fontos neokon tételt tartalmazott, amely nyolc esztendővel később az ifjabb Bush külpolitikájának meghatározó elemévé vált. A neokonok a két Bush-kormányzat között eltelt nyolc éves szünetben már csak ideológiai körítésekkel egészítették ki az irányelvekben foglaltakat, érdemben voltaképpen semmit sem tettek hozzá, legfeljebb az amerikai geostratégiai célokat fogalmazták meg egyértelműbben.

A 46 oldalas, titkosnak minősített tervezetet sohasem hozták nyilvánosságra. Szövegének néhány részletét viszont – az akkori időkre jellemző módon – hamar kiszivárogtatták.[11] A szöveg mind kormányban, mind az ellenzékben, mind pedig az európai szövetségesek körében komoly felháborodást váltott ki. A dokumentum – a Krauthammer által megfogalmazott alaptétel szellemében – azt állította, hogy az egyetlen szuperhatalomként fennmaradt Egyesült Államoknak vezető szerepet kell játszania az új világrendben. A legfontosabb cél ugyanis egy „olyan világrend fenntartása, amely végső soron az Egyesült Államokra támaszkodik." Amerikának kizárólag saját céljait kell követnie, és nem szabad törődnie más államok érdekeivel vagy nézeteivel, legyenek azok akár Amerika szövetségesei is. Ez a dokumentum is leszögezte, hogy az Egyesült Államoknak meg kell akadályoznia bármilyen új rivális nagyhatalom felemelkedését. Sohasem szabad megengednie azt, hogy egy másik fejlett ipari állam kérdésessé tegye Amerika vezető szerepét. Korántsem meglepő, hogy ez a megállapítás komoly ellenérzéseket a szövetségesek körében. Utalt azonban a dokumentum a jövő konfliktusaira is. Az irányelvek szerint az Egyesült Államok elemi érdeke az, hogy elejét vegye olyan regionális konfliktusoknak, amelyek veszélyeztetnék

[10] Nicholas Lemann: The Next World Order: The Bush Administration may have a brand-new doctrine of power. *The New Yorker*, 2002. április 1., James Mann: The True Rationale? It's a Decade Old. *The Washington Post*, 2004. március 7.

[11] Patrick E. Tyler: U.S. Strategy Plan Calls for Insuring No Rivals Develop: Pentagon's Document Outlines Ways to Thwart Challenges to Primacy of Amerika. *The New York Times,* 2002. március 8. Lásd a kiszivárogtatás részleteiről: William Burr: Prevent the Reemergence of a New Rival: The Making of the Cheney Regional Defense Strategy, 1991-1992. http://www.gwu.edu/~nsarchiv/nukevault/ebb245/index.htm.

a létfontosságú nyersanyagokhoz, „mindenekelőtt a Perzsa-öböl olajkincseihez” való hozzáférést. Ez földrajzilag elég világos utalás volt a megcélzott térségre.

A dokumentum másik tétele, amely mindenütt súlyos aggodalmakat keltett, azt állította, hogy a nemzetközi rend megőrzése érdekében állandó vagy ad hoc koalíciók fegyveres beavatkozása válhat szükségessé. Ha azonban elmaradna a kollektív fellépés, az Egyesült Államoknak „önállóan” kellene cselekednie, szükség esetén akár „megelőző csapást” mérve az ellenségre. Ebből kiderült, hogy a neokonok a jövőben felhatalmazva érzik magukat a világon bárhol végrehajtandó egyoldalú fegyveres beavatkozásra.

A nemzetközi sajtó vehemensen bírálta ezeket az egyeduralmi elképzeléseket, néhány lap pedig egyszerűen leimparialistázta Washingtont. Ennek hatására a tervezetet visszavonták, helyette Cheney irányítása mellett új irányelveket dolgoztak ki. Ezek sok mindenben eltértek a korábbitól. Már nem tettek említést a szövetségesek mellőzésével önállóan végrehajtandó katonai lépésekről vagy a preventív csapás doktrínájáról. Mivel azonban a republikánusok 1992 novemberében elvesztették az elnökválasztást, a védelmi miniszter neve alatt – kissé megkésve – megjelentetett kiadványra már senki sem figyelt.[12]

*

A világ azonban nem figyelt kellőképpen a neokonok eszmei fejlődésére az ezt követő nyolc esztendőben sem, pedig nem ártott volna. Mindenki a Clinton-kormányzat magatartását elemezte. A demokrata párti adminisztráció külpolitikájában semmilyen neokon nézet hatását nem lehetett felfedezni, az elnök sok tekintetben az idősebb Bush pragmatikus irányvonalát vitte tovább. Clinton persze éppúgy tisztában volt az Egyesült Államok egyedülálló katonai erejével, mint politikai ellenfelei, de megelégedett a nyugati világ vezetőjének a szerepével, és nem törekedett egyeduralomra. Úgy vélte, hogy Amerikának küldetése van a világban, meg kell őriznie a poszt-bipoláris világrendet, be kell tartania a nemzetközi jog alapnormáit és, amikor lehetséges, fel kell lépnie az emberiség általános érdekeinek védelmében. Clinton eredménytelen, de jó szándékú kísérletet tett a szomáliai polgárháború elfojtására, majd az európaiak kifejezett kívánságára – a NATO égisze alatt – beavatkozott a boszniai háborúba, sőt a Koszovóval kapcsolatos konfliktusba is. Az utóbbi ellen Jelcin határozottan tiltakozott, és nem volt hajlandó megszavazni a Biztonsági Tanácsban az ezzel kapcsolatos határozati javaslatot sem. Ennek ellenére Clinton jó viszonyt tartott fenn a hidegháború nagy vesztesével, Moszkvával, így nem alakult ki ellenséges légkör sem. Ezt mutatta az is, hogy a Szerbia ellen folytatott, 73 napon át tartó légitámadás-sorozatot éppen Csernomirgyin miniszterelnök hatékony közvetítésével sikerült befejezni.

A neokon eszme tehát a demokrata párti kormányzás alatt nem válhatott anyagi erővé. Képviselői azonban számos olyan írást tettek közzé, amelyek eredményesen

[12] Dick Cheney: Defense Strategy for the 1990s: The Regional Defense Strategy. Washington, 1993. január.

előkészítették ezt a folyamatot. Két emblematikus neokon személyiség, a már említett Robert Kagan és William Kristol több „elméleti" cikket is megjelentetett, amelyekben élénk színekkel festették le a neokonzervativizmus külpolitikai koncepcióját. Nem ők voltak az ideológia egyedüli kidolgozói, de a legjobb íráskészséggel kétségtelenül ők rendelkeztek. Lefegyverző egyszerűséggel vázolták fel egy Clinton utáni új külpolitika kialakításának szükségességét. A gond csak az volt, hogy nem értettek a külpolitikához. Semmiféle diplomáciai tapasztalattal nem rendelkeztek, keveset tudtak a világháború utáni korszak történelméről, nem ismerték a más kontinenseken élő népek társadalmi-politikai berendezkedését és világszemléletét sem. Mindvégig olyan, gyakran bárgyú általánosságokban gondolkodtak, amelyek megfeleltek ugyan a mögöttük álló katonai-ipari komplexum érdekeinek, de kevés közük volt a realitáshoz. Koncepciójuknak a diplomácia nyelvére való lefordítását pedig olyan személyiségek (Wolfowitz, Libby és társaik) végezték, akik értettek ugyan valamit a külpolitikához, de gondolkodásuk nem volt kifejezetten árnyalt. Kaganék visszautasították a konzervatív amerikai külpolitika jelentős képviselőinek, mindenekelőtt Henry Kissingernek a nézeteit, és eszük ágában sem volt célkitűzéseik megvalósításához megnyerni nyugati szövetségeseiket. (Kivéve természetesen 1997 után a briteket, akiknek magukat baloldalinak nevező vezetői – élükön Blairrel – azt hitték, hogy az amerikai helyett majd egy közös, angolszász egyeduralom megteremtésében vesznek majd részt.)

Kristol és Kagan a kilencvenes évek közepén egy „neoreaganista" külpolitika kialakítása mellett foglaltak állást.[13] Bírálták Clinton „wilsoniánus multilateralizmusát" és Kissinger „konzervatív realizmusát". Kijelentették, hogy miután sikerült felülkerekedni a „gonosz birodalmán", Amerikának a „jóindulatú globális hegemón" szerepét kellene eljátszania. Azt nem mondták meg, hogy mitől is lenne jóindulatú egy ilyen hegemón, de hangsúlyozták, hogy az Egyesült Államoknak növelnie kellene katonai kiadásait. Hasonló gondolatokat fogalmazott meg a neokon *Új amerikai évszázad projekt* keretében készült egyik memorandum is. Ebben ismét felbukkant az a gondolat, hogy Amerikának minden potenciális versenytársat el kell rettentenie attól, hogy „regionális vagy globális szerepet próbáljon játszani". A dokumentum szintén elismerően szólt a Reagan-adminisztrációról, amely sikerét a szerzők szerint katonai fejlesztéseinek köszönhette. Ceterum censeo az Egyesült Államoknak jelentősen növelnie kellene katonai kiadásait.

Kagan később tovább részletezte az Egyesült Államok szerepével kapcsolatos felfogását, de ezúttal már kitért Irakra is. Ő is beszédes című írást *(A jóindulatú birodalom)* jelentetett meg, amelyben azt fejtegette, hogy a népek történelmileg mindig ragaszkodnak a hatalom valamilyen formájához, amelyhez szerinte „természetes, időtlen vágy" fűzi őket.[14] Különösen érvényes ez a megállapítás, jegyezte meg, ha ez a hatalom egy jó barát, nevezetesen Amerika kezében van. Az utolsó ötven esztendőben, folytatta, az Egyesült Államok politikáját olyan „felvilágosult önérdek" határozta meg, amely „már félelmetesen közelít a nagylelkűséghez." Az Amerikával szemmel láthatóan elégedett Kagan ugyanakkor bírálta az európai államokat, mert azok ugyanolyan beleszólást szeretnének kapni a nemzetközi konfliktusok

[13] William Kristol – Rober Kagan: Toward a Neo-Reaganite Foreing Policy. *Foreign Affairs*, Summer 1996.

[14] Robert Kagan: The Benevolent Empire. *Foreign Policy*, 1998 Summer. 25. o.

megoldásába, mint az Egyesült Államok. Pedig, tette hozzá, az európai szövetségesek lényegesen kevesebbet költenek a fegyverkezésre, mint az amerikaiak. Az európaiak, tette hozzá, „ahhoz nem volt elegendő képességük, hogy megoldják az iraki problémát, csak arra voltak képesek, hogy megakadályozzák abban az Egyesült Államokat." A szerző természetesen az idősebb Bush első öbölháborúban hozott, már említett döntésére utalt, amellyel Bagdad közelében megállította és hazarendelte az amerikai haderőt.

Kagan egy másik, szintén Kristollal írt cikkében a demokratákat bírálta.[15] A két neokon kifogásolta, hogy Clinton a hidegháború után csökkentette védelmi költségvetését és haderőinek nagyságát. A jelenlegi világrendet szerintük meg kellene védeni a fenyegető diktatúráktól, szükség esetén „alá is ásva" azokat. Ezeknek a diktatúráknak az esetében Kaganék szerint *„rezsimváltozást"* kellene véghezvinni. Mindenki tudta, hogy Irakra gondolnak.

Az Irakkal kapcsolatos célokat egyébként a neokonok nyilvános formában először 1998-ban vetették papírra. Az ott tevékenykedő UNSCOM-ellenőrökkel kapcsolatos, akkortájt kiéleződött konfliktus idején tizennyolc ismert neokonzervatív személyiség levélben fordult Clintonhoz. A levél szerzői szerint úgy lehetne megoldani a konfliktust, hogy –megtámadják Irakot. Meg kellene akadályozni ugyanis azt, hogy Szaddám tömegpusztító fegyverekre tegyen szert, sőt el kellene távolítani magát a szaddámi rezsimet is. Bárhogyan is járunk el azonban, „az amerikai politikát nem béníthatja meg az egyhangú szavazáshoz való értelmetlen ragaszkodás az ENSZ Biztonsági Tanácsában" jelentették ki felettébb explicit módon.[16] Egy hónappal később Clinton újabb, Szaddám Huszein hatalmának megdöntésére felhívó levelet kapott, részben az előbbi levél szerzőinek aláírásával.[17] A levél szerint szisztematikus légitámadásokat kellene indítani az iraki Republikánus Gárda és a katonai infrastruktúra ellen, az amerikai szárazföldi csapatok későbbi amerikai fellépéséhez pedig hadfelszerelést kellene szállítani az Irak körüli támaszpontokra.

A republikánusok a 2000-es választási kampány idejére már teljesen magukévá tették a neokonzervatív elképzeléseket. A pártpolitikusok kampánybeszédeikben ugyanazokat a tételeket ismételgették, mint az előbb idézett neokonok, legfeljebb kitértek más területekre is. Bush legközelebbi külpolitikai tanácsadója, Condoleezza Rice például azért bírálta hevesen a Clinton-kormányzatot, mert az túlságosan nagy figyelmet szentelt a nemzetközi jog betartásának. Clintonék számára, állapította meg, „kényelmetlenné váltak az olyan fogalmak, mint a hatalmi politika, a nagyhatalom vagy a hatalmi egyensúly. Ehelyett – jegyezte meg feddőleg – olyan fogalmakat részesítettek előnyben, mint a nemzetközi jog". Azt is helytelenítette a kinevezendő nemzetbiztonsági tanácsadó, hogy a demokrata párti adminisztráció egy-egy külpolitikai lépésének megtételekor túl sok erőfeszítést tett az ENSZ támogatásának a megszerzése érdekében. Rice szerint sajnálatos, hogy az amerikai külpolitikában „a nemzeti érdekeket felváltották a humanitárius érdekek, a nemzetközi közösség

[15] Robert Kagan, William Kristol: The Present Danger. *The National Interest*, Spring 2000.

[16] Open Letter to the President. 1998. január 26. www.newamericancentury.org/iraqclintonletter.htm.

[17] Open Letter to the President. 1998. február 19. www.iraqwatch.org/perspectives/rumsfeld-openletter.htm.

érdekei, pedig – tette hozzá – a multilaterális nemzetközi megállapodások és intézmények létrehozása nem öncél”.[18]

Az „igazi” konzervatívok, a „realisták” egyébként vegyes érzelmekkel olvasták a neokonok eszmefuttatásait. Kissinger például az ezredfordulón megjelentetett, az amerikai külpolitikát átfogóan elemző könyvében egyetlen szerzőt említett csupán a neokon táborból, őt is csak lábjegyzetben. Kagenre utalva azt írta, hogy „egyes amerikaiak, országuk hatalma miatt érzett ujjongásuk közepette a jóindulatú amerikai hegemónia nyílt megerősítését sürgetik. Egy ilyen törekvés azonban olyan terhet róna az Egyesült Államokra, amelyet soha, egyetlen ország sem volt még képes határozatlan ideig sikeresen kezelni… A hegemóniára való szándékos törekvés – folytatta – a legbiztosabb módja annak, hogy leromboljuk azokat az értékeket, amelyek az Egyesült Államokat naggyá tették.“[19] A veterán republikánus politikus fenntartásai természetesen semmilyen hatással sem voltak a neokonokra.

*

Az eszme azonban csak a fiatalabb Bush elnökké választása után válhatott anyagi erővé. Akkor viszont olyan gyorsan zajlott le a folyamat, hogy alig lehetett követni. Mint később kiderült, Cheney-ék már az elnökválasztási kampány idején meggyőzték Busht arról, hogy el kell foglalni Irakot. Az elnök már a Nemzetbiztonsági Tanács első, 2001 januárjában tartott ülésén felvetette Bagdad megtámadásának tervét. Rumsfeld régi-új védelmi miniszter februárban „rezsimváltozást” javasolt Irakban, és kijelentette, hogy azzal át lehetne alakítani az egész Közel-Kelet politikai térképét. Utóbb Richard Clarke, a terrorizmus elleni harc korábban lemondott Fehér Ház-beli főnöke nyilvános kongresszusi meghallgatáson kijelentette, hogy a Bush-adminisztráció annyira el volt foglalva egy Irak elleni háború tervezgetésével, hogy nem szentelt elég figyelmet az Amerikát fenyegető al-Kaida-veszélynek.[20]

A 2001. szeptember 11-én lezajlott New York-i és washingtoni terrortámadásokat követően aztán végképp felgyorsultak az események. Wolfowitz védelmi miniszterhelyettes vezető CIA-elemzők előtt még aznap kijelentette, hogy szerinte Irak áll a terrortámadás mögött. 14.40-kor Rumsfeld védelmi miniszter utasította Myers tábornokot, az összhaderőnemi vezérkari bizottság helyettes elnökét, hogy nézzen utána: hogyan lehetne Oszama Bin Ladenen kívül Szaddám Huszeinre is csapást mérni. Másnap, 12-én Rumsfeld a Nemzetbiztonsági Tanácsban már fel is vetette Irak megtámadásának tervét. 15-én Condoleezza Rice nemzetbiztonsági tanácsadó azt javasolta, hogy az Afganisztán ellen megindítandó, ekkorra már elhatározott hadműveleteket terjesszék ki Irakra is. 20-án neokon személyiségek ismét levélben

[18] Condoleezza Rice: Promoting the National Interest. *Foreign Affairs,* Vol. 79, No. 1. Winter 2000.

[19] Henry Kissinger: Korszakváltás az amerikai külpolitikában? A 21. századi Amerika diplomáciai kérdései. Panem – Grafo, Budapest, 2002. 226. o.

[20] Bob Herbert: The Wrong War. *The New York Times*, 2004. március 26.; Siegesmund von Ilsemann: Fatale Fehler. *Der Spiegel*, Heft 14, 2004. március 29., Philip Shenon: Leader of 9/11 Panel Say Attacks Were Probably Preventable. *The New York Times*, 2004. április 5.

szólították fel az elnököt Irak megtámadására. 21-én Bush arról tájékoztatta a villámlátogatáson Washingtonban tartózkodó Blairt, hogy Afganisztán megtámadása után Irak következik. Október 7-én megindultak a hadműveletek Afganisztán ellen. November 21-én Bush utasítást adott az iraki invázió részletes hadműveleti terveinek kidolgozására, 2002. január 29-én pedig Szaddámot (hamisan) a terroristákkal való együttműködéssel és Amerikát is veszélyeztető tömegpusztító fegyverek előállításával vádolta, majd gyakorlatilag bejelentette Irak megtámadásának szándékát.

*

Mint emlékezetes, a 2000-ben tartott elnökválasztáson a demokrata párti Al Gore félmillióval több szavazatot kapott, mint Bush. Hogy mi történt volna akkor, ha a szavazatszámlálással kapcsolatos vitában a washingtoni legfelsőbb bíróság nem bírálja felül 5:4 arányban a kaliforniai legfelsőbb bíróság határozatát, és nem Bush, hanem a demokrata párti elnökjelölt javára dönt? Sokan reflexszerűen azt válaszolják, hogy ilyen kérdést sohasem szabad feltenni. E cikk szerzője sem szeretne így eljárni, csupán arra szorítkozik, hogy leszögezze: a neokon eszméket Amerikában csak az akkori republikánus politikai elit tette magáévá, a demokrata párti sohasem.

(Első közlés: *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis s nominatae*. ELTE ÁJK, Budapest, 2010., 229–244. o.)